

Перша спроба узагальнення історичного досвіду сучасного Сходу в Україні: наскільки вдала? (Андрій Козицький. Новітня історія країн Азії й Африки (1918-1999 рр.): Курс лекцій. – Львів: Вид. наук.-техн. л-ри, Вид. фірма «Афіша», 2000. –159 с.)

Олександр Тумаков

*Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.
Випуск 6. – Харків; Київ: Критика, 2004. – С. 199-206.*

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4–87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

© Східний інститут українознавства імені Ковальських

© Автор статті

© Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництво

© Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

ПЕРША СПРОБА УЗАГАЛЬНЕННЯ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ СУЧАСНОГО СХОДУ В УКРАЇНІ: НАСКІЛЬКИ ВДАЛА?

(Андрій Козицький. *Новітня історія країн
Азії й Африки (1918-1999 рр.)*);

*Курс лекцій. — Львів: Видавництво науково-технічної літератури;
Видавнича фірма «Афіша», 2000. — 159 с.)*

У 2000 році вийшла з друку робота Андрія Козицького, безсумнівно цінність якої полягає в тому, що вона стала першою в Україні спробою узагальнення досвіду історичного розвитку афро-азійських держав новітньої доби. Жанр роботи (курс лекцій) визначив її структуру: один проблемний розділ-лекція, в якому автор аналізує особливості розвитку країн Азії й Африки у ХХ сторіччі, й 15 тематичних розділів, присвячених новітній історії окремих країн (Китаю, Японії, Індії і Пакистану) та регіонів (Південно-Східної Азії, Середнього й Близького Сходу, а також Північної, Тропічної та Південної Африки).

Робота містить багатий фактичний матеріал, який дозволяє читачам краще орієнтуватися в складних процесах, що відбувалися в Азії та Африці у ХХ ст. Новітня історія Сходу, у викладенні А. Козицького, добре персоналізована, але не перевантажена іменами власними (і це є позитивною рисою його роботи, призначеної, в основному, для студентської аудиторії). Змістовні, багатопланові й цікаві розділи «Курсу лекцій» присвячені міжвоєнній історії країн Сходу. Автор ґрунтовно розглядає політичний розвиток Китаю після Першої світової війни, акцентуючи увагу на його найважливіших проблемах (політична ситуація в країні, створення коаліції національно-патріотичних сил, «Північний похід») і подальша політична боротьба, японська експансія до Китаю тощо). Цікавим і змістовним є розділ з історії Японії 1918-1945 рр. (с. 30-39). Вперше у вітчизняній навчальній літературі детально аналізується зародження палестинської проблеми (с. 101-105).

Проте жанр рецензії зобов'язує звернути увагу й на деякі недоліки, що, на наш погляд, притаманні роботі А. Козицького. Через обмежений обсяг «Курсу лекцій» авторові варто було б більш цілеспрямовано орієнтувати студентів, своїх головних читачів, на самостійну

роботу з вивчення складної, багатопланової й часом суперечливої історії Сходу. З цією метою, наприклад, цілком доречними могли б стати історіографічні огляди, що містять елементи наукової полеміки та відображають різноманітні підходи до оцінок тих чи інших ключових подій і явищ у новітній історії країн Азії й Африки, що окреслилися в сходознавчій літературі пострадянського періоду. Приміром, останнім часом спостерігається концептуальне переосмислення суспільно-політичної історії Японії 20-х — першої половини 40-х років ХХ сторіччя¹. Подібна тенденція характерна й для сучасного китайознавства². Тому варто було хоча б позначити ті основні проблеми, що сьогодні перебувають у центрі жвавих наукових дискусій та вказати на відповідну бібліографію.

До їхнього числа, безумовно, можна віднести «демократизацію ери Тайсьо» 20-х років, нові теоретичні підходи до проблеми японського фашизму і типології політичного режиму Японії кінця 1930-х — початку 40-х років і т. ін. Такі ж побажання можна висловити й відносно інших тематичних розділів «Курсу лекцій». Так, розглядаючи становище Ірану після Першої світової війни, автор побіжно згадує й про гілянські події 1920-1921 років (с. 83) — одну з найзагадковіших сторінок радянсько-іранських відносин і новітньої історії Середнього Сходу взагалі.

Може й справді немає потреби ретельно простежувати розвиток подій у Гіляні (хоча, на наш погляд, вони того варті), але ж акцентувати на них увагу і познайомити читача з сучасними оцінками феномену «Перської радянської соціалістичної республіки» на півночі Ірану слід було б неодмінно: що це — невдала інтервенція до сусідньої країни з метою «советизації» Ірану за російським зразком³, чи лише спроба шантажу Великої Британії з боку радянського керівництва «червоною експансією» в Азії, політичного тиску на неї з метою зняття економічної блокади з Радянської Росії та припинення допомоги ворогам більшовиків⁴, чи, можливо, щось інше? Подібні сюжети істотно підвищили б науково-методичний рівень книги, що рецензується.

Крім того, жанр роботи А. Козицького передбачає не лише послідовне викладення фактичного матеріалу, але й наявність авторських оцінок та узагальнень. На жаль, подібних узагальнень у тексті «Курсу» інколи не вистачає. Так, — повертаючись до іранських сюжетів, — аналізуючи шлях Реза-хана до влади (с. 83-84), автор утримується від будь-якої оцінки подій 1925 року, що поклали край владі Каджарів і лише констатує заснування нової династії Пехлеві. Але ж саме ці події визначили напрямок подальшого розвитку країни, оскільки со-

ціально-політичний зміст цього акту був незрівнянно ширшим, ніж звичайна зміна правлячої династії й полягав у переході влади від феодалної аристократії до інших соціальних сил. Власне, це й поклато початок послідовному переходу Ірану до модернізації.

Сама проблема модернізації на Сході є однією з центральних у сучасній орієнталістиці й заслуговує на найпильнішу увагу в університетських курсах історії країн Азії та Африки. Неодноразово торкається цієї проблеми в своєму «Лекційному курсі» і А. Козицький. Проте, аналізуючи досвід модернізації деяких азійських держав у міжвоєнний період (реформи Мустафи Кемалю в Туреччині і Реза-шаха в Ірані), автор чомусь фактично відмовляється від подібних сюжетів у розділах з сучасної історії східних країн (виняток складають фрагменти про «білу революцію» в Ірані й нинішні економічні перетворення в Китаї). Так, практично не розглядається суть реформ Тургута Озала в Туреччині, перетворень у сучасному В'єтнамі, а також економічної лібералізації в Індії, що здійснюється з 1991 року. До того ж, у розділах, що присвячені реформам на Сході, часом виразно простежується вплив традиційних (європоцентристських за своєю суттю) підходів до оцінки тих політичних процесів, що відбуваються в сучасній Азії, зокрема, в Китаї. Сьогодні поняття «модернізація» аж ніяк не означає сліпого копіювання тих моделей розвитку, що склалися в західному світі. Цивілізаційні цінності традиційного Сходу (у даному випадку — конфуціанського) дуже специфічні й відрізняються від європейських. Це стосується й проблеми прав людини (здаємо категоричну позицію Ден Сяопіна з цього приводу: «Права людини в розумінні західного світу й у нашому розумінні — різні речі»⁴). Без сумніву, до вельми жорсткої політичної системи сучасного Китаю можна ставитися по-різному, відповідно до власних політичних переконань і симпатій, проте її, на наш погляд, слід сприймати як даність, як одну з найважливіших умов для успішного здійснення економічних перетворень. Критичне ставлення до західного лібералізму (точніше — до «буржуазної лібералізації») з часів «архітектора» реформи Ден Сяопіна закладено в самій основі політичної стратегії китайського керівництва⁶.

У розділі про економічний розвиток Японії в 60-90-ті роки ХХ сторіччя (с. 42-43) львівський колега чомусь акцентує свою головну увагу на її політичній історії, точніше — на зміні урядових кабінетів, й лише інколи констатує успіхи японської промисловості. Внаслідок такого підходу з поля зору автора (а, отже, і читачів-студентів) випа-

дає процес формування японської моделі економічного розвитку, її особливості, міжнародне значення, витоки «економічного дива», що обумовило стрімке промислове піднесення Японії й суттєву соціальну трансформацію її суспільства. Цілком необгрунтованим, до речі, є твердження (с. 45), що азійська валютно-фінансова криза 1997 р. вразила й Японію (у числі інших економічно розвинутих країн Південно-Східної Азії): на думку фахівців, її нинішні економічні проблеми (для визначення яких використовують термін «реcesія»), породжені суто внутрішніми причинами⁷.

Між іншим, проблемам Південно-Східної Азії, одного із субрегіонів Сходу, що розвиваються найбільш динамічно, на сторінках «Курсу лекцій» А. Козицького приділено невиправдано мало уваги. У зв'язку з цим показово, що історії Середнього Сходу (фактично — Туреччини та Ірану) автор відводить дві лекції, Близького Сходу — три, а Південно-Східній Азії — лише одну. До того ж, основна увага приділяється традиційним питанням — наприклад, локальним війнам періоду «холодної війни» (серед яких розглядається й Корейська війна 1950-1953 рр., хоча Корея, як відомо, належить до іншого субрегіону — Східної Азії), тоді як складні сучасні проблеми, що нерідко потребують концептуального осмислення (такі, як формування національних моделей розвитку, вплив національно-культурних традицій на модернізацію суспільства, особливості політичної еволюції країн, що вивчаються, інтеграційні процеси в регіоні й т. ін.) автор своєю увагою оминає.

Історії Близького та Середнього Сходу, як відзначалося, надається чимало уваги — відповідні тематичні розділи займають більше чверті її загального обсягу. Але в лекціях з повоєнної історії цих регіонів часом, на наш погляд, втрачається предмет дослідження, оскільки сюжети з країнознавства починають «витіснятися» сюжетами з історії міжнародних відносин. А це, в свою чергу, призводить до того, що історія деяких країн Азії «розпадається» на окремі статичні фрагменти, що не дозволяє читачеві скласти цілісного уявлення про основні тенденції та особливості розвитку тієї чи іншої держави. Так, саме внаслідок такого підходу викладення політичної історії Лівану завершується 1985 роком (с. 125), Йємену — 1966 роком (с. 116-117), а Саудівської Аравії — серединою 1930-х років (с. 101). Подібна ситуація характерна й для «африканських» розділів «Курсу лекцій» (щоправда, там країнознавство «підмінюється» історією деколонізації цього континенту): викладення історії Лівії уривається на 1955 році (с. 140),

Тунісу — на 1956 (с. 144), Алжиру — підписанням Євіанських угод 1962 року (с. 143) тощо. Що ж до Єгипту, то чомусь його політична історія міжвоєнного періоду подається в лекції № 14 «Північна Африка в 1918-1945 роках» (с. 136-138), а повоснна — в одній з попередніх лекцій, присвячених історії Близького Сходу (с. 111-114). Окрім того, історія Єгипту після Суецької кризи 1956 року розглядається лише крізь призму арабо-ізраїльського протистояння, тому найважливіші політичні процеси, які відбувалися у цій країні в останній третині ХХ ст., залишилися поза увагою автора.

На жаль, така ж доля спіткала й одну з найважливіших проблем сучасного мусульманського Сходу — проблему ісламського фундаменталізму. Наприкінці ХХ ст. «ісламський чинник» почав відігравати істотну роль у суспільно-політичному житті багатьох країн Азії й Африки, в тому числі й Туреччини (не будемо дискутувати відносно певних відмінностей турецького ісламізму й ісламізму навколишнього мусульманського світу⁸). Тому чи не варто було б у відповідному розділі приділити цьому явищу більше уваги? Автор же лише мимохідь констатує успіхи Партії благоденства Н. Ербакана (у рецензованій книзі — Партії добробуту) на дострокових парламентських виборах, що відбулися в грудні 1995 року (у автора — в 1996 р.). Заслугує на пильну увагу в університетських курсах з сучасної історії Сходу й відродження ідей пантюркізму в середовищі політичної еліти Туреччини після розпаду СРСР. Прикро, але про це в роботі А. Коцицького не сказано ні слова.

Деякі відомості, що містяться в «Лекційному курсі», потребують уточнення, оскільки вони, з нашої точки зору, можуть дезорієнтувати читача. Так, говорячи про чинники, які обумовили піднесення національно-визвольного руху на Сході (с. 5-6), автор, серед інших, називає російсько-японську війну 1904-1905 рр. і навіть «духовну ейфорію, що охопила світ після закінчення Першої світової війни» (не будемо забувати, що в цій війні були не лише переможці, але й переможені, та й, крім того, навряд чи подібну «ейфорію» з приводу завершення війни в далекій Європі відчували, скажімо, мільйони китайців, іранців, турків та інших народів Азії і Африки), але фактично не розглядає впливу на Схід тих соціальних катаклізмів, що сколихнули на початку ХХ сторіччя євразійську Росію — державу, що мала традиційно тісні зв'язки з сусідніми народами Азії (лише один приклад: наприкінці першого десятиріччя минулого століття в Росії перебувало майже 200 тис. іранців, які прибули туди на заробітки⁹).

Не менш уразливим для критики є розділ, присвячений вже згадуваній Корейській війні 1950-1953 рр. (с. 66-68), зміст якого свідчить про очевидне прагнення автора «звалити» всю відповідальність за розкол Кореї виключно на СРСР. У цьому зв'язку, наприклад, повідомляється, що *під патронатом ООН* велися переговори про об'єднання Кореї, але *через жорстку позицію СРСР* [курсив наш — О.Т.] вони завершилися безуспішно (с. 66); причому із контексту випливає, що ці переговори велися восени 1945 року. Але це не відповідає дійсності, оскільки в той час корейське питання фактично розглядалося лише в рамках радянсько-американських відносин і було передано американцями на розгляд ООН (де США, до речі, мали «механічну більшість») лише у вересні 1947 року. Варто було б більш критично підійти й до оцінювання виборів, проведених у Південній Кореї під контролем тимчасової комісії ООН у травні 1948 року (у автора вони чомусь датуються 1946 роком). Навіть ліберальні західні історики (наприклад, Дж. Гренвілл) визнають, що ці вибори, відверто кажучи, «не могли бути визнані дійсними», оскільки їм передували масові арешти політичних опонентів Лі Син Мана¹⁰ (проте, Захід відразу ж «легітимізував» їхні результати). Тобто, у розколі Кореї винні обидві супердержави - і СРСР, і США, що, до речі, визнається сучасною офіційною історіографією Республіки Корея («радянсько-американська конфронтація розколола Корею на дві частини»)¹¹. Крім того, відмова автора від розгляду корейської проблеми в її подальшому розвитку приводить до незавершеності цього тематичного розділу.

Слід уточнити й деякі інші факти. Достовірність «меморандуму Танаки», що згадується на с. 31, ставилася під сумнів і в радянській, і в пострадянській історіографії¹². Переговори між Мао Цзедуном і Чан Кайши розпочалися наприкінці серпня 1945 року за сприяння Патрика Херлі, спеціального представника президента США, а не Джорджа Маршалла, що здійснював свою місію в Китаї пізніше — з грудня 1945 по січень 1947 р. Домовленість про скликання Політичної консультативної конференції було досягнуто 10 січня 1946 року (а не в жовтні 1945 року, як повідомляється), тобто під час другого, а не першого, туру переговорів між Компартією Китаю й Гоміньданом. Фактичним автором ідеї «чотирьох модернізацій» є Чжоу Еньлай, що домогся її офіційного схвалення Мао Цзедуном ще в середині 70-х років (щоправда, після смерті Чжоу Еньлая 1976 року ідея «модернізацій» стала трактуватися китайськими політиками по-різному — в залежності від їхніх світоглядних уподобань). Представника

південнокорейського комуністичного підпілля Пак Хон Йонга (Пак Хен Йона), що обіймав посаду міністра закордонних справ КНДР, було усунуто від влади 1952 р., а страчено північнокорейською владою 1955 року. «Китайськими добровольцями» у Кореї командував Пен Дехуай, а не Лінь Бяо (с. 67), який, за свідченням сучасних істориків, взагалі виступав проти введення китайських військ до Кореї¹³. Деякі з перерахованих неточностей, можливо, й не мають принципового значення, проте знижують науковий рівень роботи, що рецензується.

Подекуди зустрічаються прикря невідповідності, що обумовлені, напевне, недоглядами при технічній підготовці видання. Наприклад, у розділі «Збройні конфлікти в Західній Африці» (с. 150-151) розглядаються події, що відбувалися на протилежній частині континенту, в зоні т.зв. «Африканського рогу» — в Ефіопії, Сомалі та Еритреї.

Втім, незважаючи на означені недоліки, не можна не визнати, що рецензований курс лекцій з новітньої історії Азії та Африки буде мати попит. Насичена фактичним матеріалом, книга А. Козицького читається легко, з інтересом і може стати справжнім компасом для студентів і всіх, хто цікавиться новітньою історією Сходу.

ЛІТЕРАТУРА

¹ Див., наприклад: Соватеев В. Новые тенденции в изучении новейшей истории Японии // www.japantoday.ru

² Див.: Круглый стол: Обсуждение учебника «История Китая» (Под ред. А.В. Меликсетова. ИСАА при МГУ. Изд. Московского университета, 1998 г.) в ИДВ РАН (июль 1999 г.): Стенографический отчет // www.iaas.msu.ru/china/gu/his_ch.html

³ Арабаджян З.А. Иран: противостояние империям (1918-1941). М., 1996; Персиц М.А. Застенчивая интервенция. М., 1996; *його жс.* Застенчивая интервенция: О советском вторжении в Иран и Бухару в 1920-1921 гг. М., 1999; Скляров Л. Почему провалилась советская попытка «экспорта» революции в Гилан // Азия и Африка сегодня. — 1997. — № 12. — С. 44-47 та ін.

⁴ Генис В. Красная Персия: Большевики в Гилане. 1920-1921 гг. М., 2000; фрагменти цієї книги друкувалися також на сторінках журналу «Вопросы истории» (1996. № 5-6; 1997. № 5; 1999. № 1).

⁵ Дэн Сяопин. Основные вопросы современного Китая. М.: Политиздат, 1988. — С. 144.

⁶ Там же. — С. 142-144, 195-200.

⁷ Див., наприклад: Былинник С.А. Азиатский финансовый кризис: причины и последствия // Восток. — 1999. — № 6; Головин В. Брызги японского «пузыря» // Эхо планеты. — 1997. — № 50; Динкевич А.И., Игнацкая М.А.

Восточная и Юго-Восточная Азия: финансово-экономический кризис и его последствия // Деньги и кредит. — 1999. — № 3; Доронин И. Причины и последствия кризиса // Мировая экономика и международные отношения (далее — МЭМО). — 1999. — № 4; Леонтьева Е. Финансовая ситуация в Японии // МЭМО. — 1999. — № 4; Рамзес В.Б. Япония: общественное сознание в годы рецессии // МЭМО. — 1998. — № 6 та ін.

⁸ Див.: Волович О. Між Сходом і Заходом: Туреччина на європейсько-азійському роздоріжжі // Політика і час. — 1998. — № 8. — С. 22-26; Гусак В. Центральноазиатська політика Сулеймана Деміреля // Людина і політика. — 2000. — № 4. — С. 35-39.

⁹ Иванов М.С. Иранская революция 1905-1907 годов. — М.: Изд. ИМО, 1957. — С. 40.

¹⁰ Гренвилл Дж. История XX века: Люди. События. Факты / Пер. с англ. — М.: Аквариум, 1999. — С. 413.

¹¹ История Кореи. Сеул: «Международное радио Кореи», KBS Ин-т международного образования при министерстве просвещения Республики Корея, 1995. — С. 192.

¹² Див.: Советская историческая энциклопедия. — Т. 14. — М., 1973. — Ст. 104; Підкова І., Джеджора О. Світова історія XIX-XX століття: Словник. — Львів, 2000. — С. 287; Черевко К. Федот, да не тот... (вокруг «меморандума Танаки») // www.japantoday.ru та ін.

¹³ Воронцов А.В. Как принималось решение о вводе «китайских добровольцев» в Корею // Новая и новейшая история. — 1998. — № 2. — С. 14; Торкунов А.В. Загадочная война: Корейский конфликт 1950-1953 годов. — М.: Российская политическая энциклопедия, 2000. — С. 119.